

BANAI ÁDÁM–KIRÁLY JÚLIA–NAGY MÁRTON

Az aranykor vége Magyarországon

Külföldi szakmai és lokális tulajdonú bankok – válság előtt és válság után

Magyarországon a Lehman Brothers bukását követően, 2008 októberétől alakult ki mély, a pénzügyi rendszer megbénulásával fenyegető válság, amelyet súlyos recesszió követett. A bankrendszer érintettségét, a válság kiváltotta hatásokat többen elemezték. A külföldi forrásokra való utaltság a válság első szakaszában az országot és a bankrendszert egyaránt sérülékennyé tették, ezért lett különösen súlyos a likviditási válság. A recesszió erodálja a banki portfóliót, növeli a fizetéseképtelenség kockázatát. Tanulmányunk az eddigi elemzéseket kiegészítve annak alapján vizsgálja a bankok válság előtti fejlődését, majd eltérő válságtörténetét – az évtized elejétől kezdve 2009 közepéig –, hogy többségi külföldi szakmai tulajdonban vannak-e („külföldiek”), vagy sem („lokálisak”).*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: E44, G01, G20, G21.

Magyarországon a nyolcvanas évek közepétől jelentek meg külföldi szakmai tulajdonosok kezében lévő bankok, a kilencvenes évtized közepi bankprivatizáció során pedig a magyar bankrendszer többsége külföldi szakmai tulajdonoshoz került. Ennek a folyamatnak a hatásaival már a korábbiakban is számos tanulmány foglalkozott. *Ábel–Szakadát* [1997] a bankrendszer 1990-es évekbeli szerkezetátalakítását és annak költségeit vizsgálva megállapította, hogy bár a bankrendszer átalakulása összességében sikeres volt, túl lassú sebessége többletköltségeket okozott. Ha a nagybankok már az 1990-es évek legelején rákényszerültek volna a szerkezetátalakításra, akkor konszolidáció költségei sem lettek volna ilyen magasak. A magyar bankrendszer tulajdonosi struktúráját elemző *Várhegyi* [1998] fő megállapítása: azzal, hogy a külföldi bankok beléphettek a magyar piacra, illetve részt vehettek a bankprivatizációban, a magyar bankrendszer működése az 1990-es évek végére mind több vonásában közelített a fejlett országokéhoz. Hasonló megállapításra jutott *Mérő–Valentinyi Endrész* [2003] tanulmány is, amely a régió öt országával kapcsolatban elemezte a külföldi bankok megjelenésének szerepét. *Várhegyi* [2002] az egyedi bankok átalakulásának és üzleti stratégiájának bemutatásán keresztül részletesen tárta fel a bankrendszer rendszerváltást követő fejlődését. *Király–Mérő–Száz* [2007] pedig a hazai bankrendszer vállalatvezetési problémáival foglalkozott, rámutatva, hogy az állami tulajdon homályos és széttagolt jellege súlyos vállalatirányítási problémák forrása lehet.

* A tanulmányban kifejtett gondolatok nem a Magyar Nemzeti Bank, hanem a szerzők véleményét tükrözik. Ezúton mondunk köszönetet a Magyar Nemzeti Bank Pénzügyi Stabilitási szakterület munkatársainak, az MTA Pénzügytani Bizottsága 2009. november 13-i ülésén részt vevőknek, valamint anonim lektorunknak értékes észrevételeikért, tanácsaiért.

Banai Ádám a Magyar Nemzeti Bank munkatársa.

Király Júlia a Magyar Nemzeti Bank munkatársa.

Nagy Márton a Magyar Nemzeti Bank munkatársa.

A 2007. évi válság magyarországi jellegzetességeivel, bankrendszerre gyakorolt hatásával is számos tanulmány foglalkozott. *Király–Nagy–Szabó* [2008] főként a fertőzés csatornáit tárta fel. Ezek közül kiemelte a kockázati felárak és az anyabank–leánybank közötti fertőzési csatornák jelentőségét, amelyek közül az előbbinek tulajdonított nagyobb szerepet. Magyarországon a Lehman Brothers bukását követően, 2008 októberétől alakult ki mély, a pénzügyi rendszer megbénulásával fenyegető pénzügyi/likviditási válság, amelyet súlyos, elhúzódó gazdasági recesszió követett. *Várhegyi* [2008] az ország és a bankrendszer nagyfokú sebezhetőségét a külső egyensúlyi problémákból és a jelentős hitelexpanzióból vezette le. *Király* [2008] a hazai bankrendszer Lehman csődje előtti és utáni korszakát mutatta be a likviditási kockázatok tükrében. A tanulmány szerint a válságot korlátozással és fékezéssel meg kell előzni minden olyan esetben, amikor a látszólagos likviditásbőség következményei rendszerkockázati szempontból veszélyesek: túlzottan magasak a tőkeáttételes pozíciók, a hitelfinanszírozás felfutásával eszközáruborékok alakulnak ki, a bankrendszerek csak külső finanszírozásra támaszkodva, túl magas hitel/betét aránnyal működnek. Cáfolva számos elemző és befektető vészjósoló előrejelzését, *Banai–Király–Várhegyi* [2009] a kelet-európai országokban jelentős tulajdoni hányaddal jelen lévő bankcsoportokat elemezve, rámutatott, hogy az anyabankok a válság idején csak mérsékelten vontak ki forrásokat a régiókból.

Míg a privatizáció hatásaival, a külföldi szakmai tulajdonú, illetve a többi bank teljesítményével, valamint a 2007. évi válság bankrendszeri következményeivel számos tanulmány foglalkozott, tudomásunk szerint még nem született olyan áttekintés, amely a két bankcsoport aszimmetrikus viselkedését vizsgálta volna közvetlenül a válságot megelőzően, illetve azt követően. Tanulmányunkban erre teszünk kísérletet.

A magyarországi események szempontjából 2008 októberét tekintjük a válság kiindulópontjának. A teljes bankrendszeren¹ belül két bankcsoport teljesítményét vetjük össze. A „külföldi” bankok² csoportjába soroltuk azokat az intézményeket, amelyek *többségi külföldi szakmai befektető* kezébe kerültek elsősorban a kilencvenes években végbement privatizáció során. A „lokális” bankok³ közé azokat a bankokat soroltuk, amelyek több-

¹ A teljes bankrendszeren értjük a bankokat, a Keler, MFB és Eximbank nélküli szakosított hitelintézeteket és a bankfiókokat. A takarékszövetkezeteket és az elmúlt években bankká átalakult takarékszövetkezetet (a HBW Express Bankot, Kinizsi Bankot, a Mohácsi Takarékbankot és a Dél-Dunántúli Regionális Bankot) az eltérő vállalatirányítás és üzletpolitika miatt nem vettük figyelembe.

² A vizsgálat időtartama (1999–2009) idején idetartoztak a következő bankok és szakosított hitelintézetek: Allianz Bank (2006. március előtt Dresdner Bank), ABN Amro Bank (2001-ben beolvadt a Kereskedelmi és Hitelbankba), Általános Értékforgalmi Bank (2007 szeptemberében átalakult befektetési társasággá, és kikerült a vizsgálati körből), Banco Popolare (korábban IC Bank), Bank of China, Bank Plus Bank, Budapest Bank, Cetelem Bank, CIB Bank, Commerzbank, Credigen, Deutsche Bank, EB und HYPO Bank Burgenland Sopron, Erste Bank, Fundamenta Lakástakarékpénztár, Hanwha Bank, Inter-Európa Bank (2007-ben beolvadt a CIB-be), KDB Bank (korábban Daewoo Bank), Kereskedelmi és Hitelbank, Magyar Külkereskedelmi Bank, Opel Bank (2002 decemberében átalakult pénzügyi vállalkozássá és kikerült a vizsgálati körből), Porsche Bank, Rabobank (2002 júniusában átalakult pénzügyi vállalkozássá, tevékenységét gyakorlatilag felfüggesztette, és kikerült a vizsgálati körből), Raiffeisen Bank, Société Générale Bank (2002 augusztusában átalakult pénzügyi vállalkozássá, tevékenységét gyakorlatilag felfüggesztette, és kikerült a vizsgálati körből), UniCredit Bank (2006 november előtt HVB Bank, amelyek 2001 augusztusában a Hypovereinsbank, illetve a Bank Austria CREDITanstalt bankok összeolvadásából jött létre), UniCredit Jelzálogbank (2006 november előtt HVB Jelzálogbank), Volksbank, Westdeutsche Landesbank. A mintába a következő bankfiókok ugyancsak beletartoztak: Axa fióktelep (korábbi Ella, majd Axa Bank), Banco Primus fióktelep, Bank Sal. Oppenheim, BNP-Paribas fióktelep (korábban BNP-Dresdner majd BNP-Paribas Bank), Calyon S.A. fióktelep (korábbi Credit Lyonnais majd Calyon Bank), Citibank fióktelep (korábban Citibank), Cofidis fióktelep, Fortis fióktelep, ING fióktelep (korábban ING Bank), Oberbank fióktelep.

³ A vizsgálat időtartama (1999–2009) alatt idetartoztak a következő bankok és szakosított hitelintézetek: az OTP bankcsoport (OTP Bank, OTP Jelzálogbank, Merkantilbank, OTP Lakástakarék), az FHB bankcsoport (FHB Jelzálogbank és FHB Kereskedelmi Bank), Postabank (2003 decemberében az Erste Bank vásárolta meg, és átkerült a külföldi bankok csoportjába), a Magyar Takarékszövetkezeti Bank és az Ella Első Lakáshitel Kereskedelmi Bank (a bank ugyan története során mindvégig többségi külföldi tulajdonban volt, de ez az OTP-hez hasonló szórt

ségi részvényei *hazai (állami) befektetők* kezében voltak, illetve *szórt tőzsdei tulajdonba kerültek*, azaz elkerülték a külföldi szakmai befektető általi privatizációt. Tudatában vagyunk annak, hogy az így kialakított „külföldi” és a „lokális” csoporton belül is jelentős a heterogenitás,⁴ ennek feltárása a jelenlegi elemzésnek nem célja, mi a két csoport közötti viselkedésbeli eltérésre koncentrálnunk.

A tanulmány első részében a bankok teljesítményét a kilencvenes évek végétől a 2008. októberi pénzügyi válság kitöréséig vizsgáljuk. Az új évezred elején a „külföldi” és a „lokális” bankok számára élesedő lakossági hitelpiaci verseny⁵ határozta meg a stratégiák hasonlóságát, illetve eltérését. A „lokális” bankok ebben az időben kezdték meg kelet-európai terjeszkedésüket, amivel a „külföldi” bankok anyabankjaival versenyeztek. Az első rész egyrészt a gyors hitelexpanzió és a magas jövedelmezőség megoszlását elemzi a két banksoport között, másrészt megmutatja, hogy ezzel párhuzamosan milyen likviditási, illetve hitelkockázatok keletkeztek az egyes csoportok mérlegében.

Az írás második részében a különböző bankok eltérő viselkedését vizsgáljuk a válság során, amikor minden banknak szembe kellett néznie a radikálisan megváltozott pénzügyi és makrogazdasági környezettel, és alkalmazkodnia kellett az új feltételekhez. Ebben a részben arra a kérdésre keressük a választ, hogy vajon eltérő válságkezelési gyakorlatot követelt-e meg az eltérő tulajdonosi szerkezet és a válság előtti időszakban megfigyelhető különböző stratégia.

A „külföldi” és a „lokális” bankok a válság előtt

A rendszerváltás idején a bankrendszer átalakítása és működésének piaci alapokra való helyezése része volt a gazdaság átalakításának. Miközben létrejöttek a piacgazdaság intézményi keretei, és a piaci reformok részeként a korábbi egyszintű bankrendszer kétszintű bankrendszerre vált, egyre több külföldi szakmai tulajdonos jelent meg, és egyre nőtt a nem közvetlen állami tulajdonú bankok aránya.

Visszatekintés – a mai tulajdonszerkezet kialakulása

1990-ben a külföldi szakmai tulajdon a magyarországi bankrendszerben csupán 5 százalékot képviselt, bár ez a részarány folyamatosan nőtt az egymás után piacra lépő „zöldmezős” alapítású – meghatározóan osztrák, olasz, német, németalföldi – bankokkal. A tömeges privatizáció a bankrendszer 1993. évi összeomlása után indult meg.

Az 1993. évi bankválságot követő állami hitel-, adós-, majd bankkonszolidációs program némiképpen javított a többségi állami tulajdonú hitelintézetek portfólióján és tőkehelyzetén. A privatizációt azért gyorsíthatták fel 1994-től, mert az állami eszközök elégtelenek voltak a felhalmozott problémák kezelésére (*Ábel–Szakadát* [1997]). A *külföldi tulajdonosok* bevonása a belső tőkeforrások hiányából fakadó kényszer volt (*Szapáry* [2001]). Azt pedig, hogy külföldi *szakmai befektetők* számára értékesítettek, a „tudásimport” iránti igény indokolta. Az ezredfordulót követően a hazai bankrendszerben a külföldi bankok tulajdonosi részaránya elérte a 70 százalék körüli szintet (*1. ábra*).

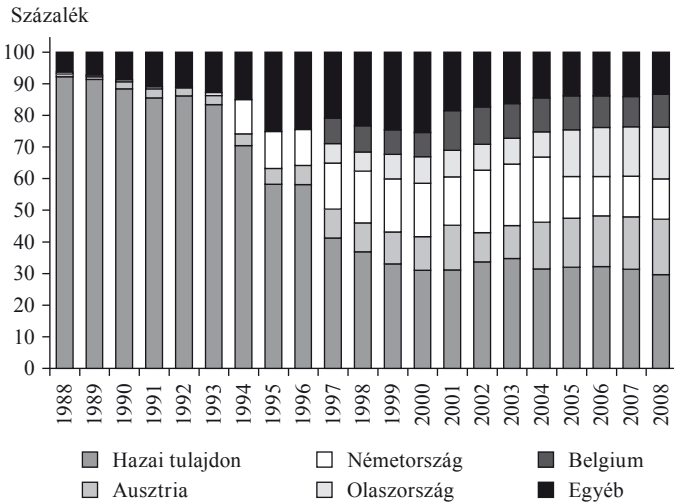
tulajdont jelentett. A vállalati irányítás jellege miatt így eleinte a lokális bankok közé soroltuk. A bankot 2007-ben felvásárolta az Axa, így átkerült a külföldi bankok csoportjába).

⁴ A privatizáció mindenképpen viselkedésbeli változást jelent a bank működésében: mégis jelentősebbnek érezzük a külföldi szakmai tulajdonos által tulajdonolt bank és a többiek közötti, mint az állami tulajdonú és a hazai tőzsdén keresztül szórt tulajdonú bank közötti különbséget.

⁵ Főként a lakossági piaccal foglalkozunk, és csak érintjük a vállalati piac fejlődését.

1. ábra

A hazai bankrendszer tulajdonosi struktúrájának alakulása

Megjegyzés: az OTP-csoportot teljes egészében hazai tulajdonnak tekintettük.

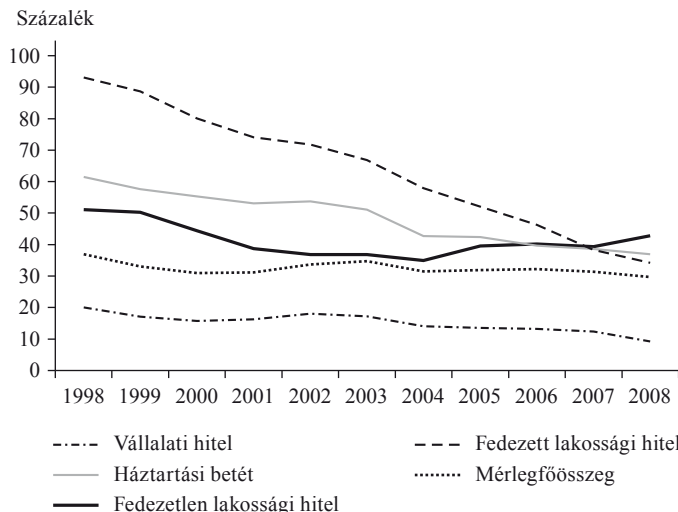
Forrás: MNB, PSZÁF.

A tömeges bankprivatizáció idején a nyugat-európai bankok hosszú távú stratégiájának része volt a keleti terjeszkedés, amit arra alapoztak, hogy az átalakulási válságot követően Magyarország folyamatosan felzárkózik a nyugat-európai országokhoz, gazdasági növekedése felgyorsul, jövedelme gyorsan növekszik. Kezdetben a külföldi bankok elsősorban a kisebb induló beruházási költséget igénylő vállalati szektorban jelentek meg, az ezredfordulóig nem támasztottak komolyabb versenyt a lakossági üzletágban (Móré–Nagy [2004]). A külföldi bankok belépését a lakossági szegmensbe a lokális bankok örökölt versenyelőnye mellett számos tényező korlátozta. Az egyik ilyen belépési korlát volt az információs aszimmetria, ami a háztartási hitelezést jellemezte a magyar háztartások rövid hiteltörténete miatt. A lokális bankok számára ez a fajta probléma kevésbé jelentkezett, hiszen folyamatos részvételük miatt jóval több információjuk volt ezen ügyfelekről. A másik fontos tényező a háztartási szegmens speciális igényeiben rejlik. A lakosság eléréséhez, megfelelő kiszolgálásához jelentős méretű fiókhálózat és ehhez kapcsolódóan több munkatárs kell, mint a vállalati üzletágban. Ezek költségei miatt a külföldi bankok számára sokáig nem érte meg, hogy belépjenek erre a piacra, vagy erősítsék jelenlétüket.

A lakossági piac magas belépési költségei miatt így a külföldiek kezdetben elsősorban a vállalati szegmensre összpontosítottak. Ezt a stratégiát erősítette a multinacionális vállalatok megjelenése, a vállalati szektorban megjelenő hasonló jellegű, anyavállalat–befogadó vállalat (*home-host*) kapcsolatok és a külkereskedelem fellendülése. A külföldi bankokra nem nehezedett a rossz minőségű vállalati portfólió örökségének terhe, nagy tapasztalatuk volt a kereskedelmi banki tevékenység területén, és így összességében kedvezőbb feltételeket ajánlhattak ügyfeleiknek, mint lokális versenytársaik (2. ábra).

2. ábra

A lokális bankok piaci részesedése néhány mérlegtételnél

Forrás: MNB.

A rendszerváltás után tehát a magyar bankrendszerben fokozatosan teret nyertek a külföldi bankok, először mint zöldmezős beruházók, majd mint az állami tulajdon privatizálói. A legjelentősebbek az osztrák Raiffeisen, Erste és Creditanstalt, az olasz Intesa és UniCredito, a német BLB, valamint a belga KBC (azt megelőzően a holland ABN Amro) csoport voltak.

A „nemzeti bajnok” OTP-t ellenben nem adták el külföldi stratégiai befektetőnek, hanem 1995-ben tőzsdén privatizálták. Az 1997-ben alapított FHB Bank, amelynek fő profilja a jelzáloghitelezés, szintén nem került külföldi tulajdonba, az OTP-hez hasonlóan tőzsdén privatizálták 2003-ban. Ez a két bank lett a legjelentősebb azon pénzintézetek között, ahol a tulajdonosok közül mindvégig hiányzott a meghatározó szakmai befektető. Helyi piaci ismereteik és a magas piaci részesedésük következtében a lokális bankoknak az 1990-es években jelentős piaci versenyelőnyük származott a külföldi bankokkal szemben. Ahhoz, hogy a gazdasági konvergenciából és gyors növekedésből származó üzleti lehetőségeiket kiaknázhassák, a legnagyobb kihívást a külföldi versenytársakkal szemben a piaci pozíció megszilárdítása jelentette az 1990-es évek végén.

Hitelrobbanás a lakossági piacon – nem ár alapú verseny

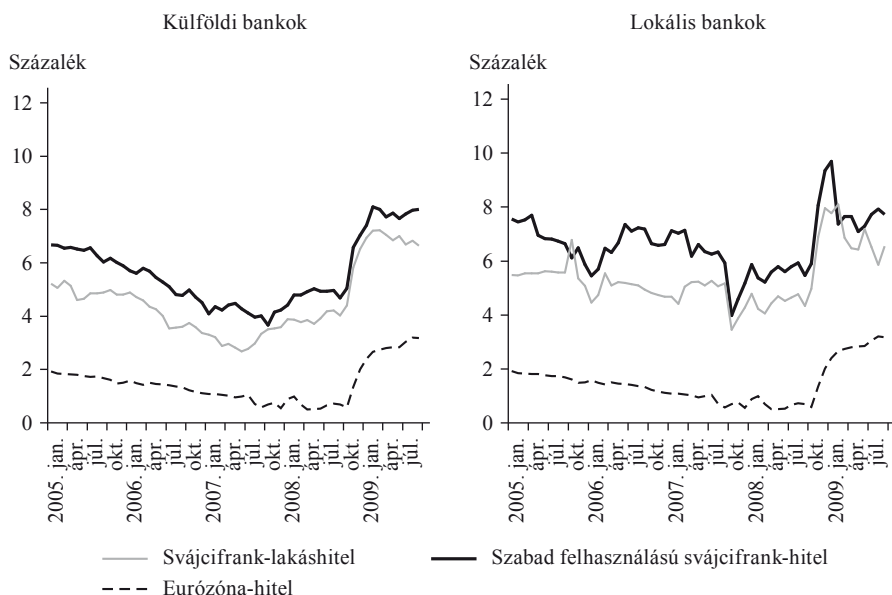
Az 1990-es évek végén a Magyarországon megjelenő külföldi bankok egyfajta szemléletváltásra kényszerültek. A vállalati üzletág jövedelmezősége az éles verseny miatt csökkenni kezdett, így a bankok egyre inkább a lakossági szegmens felé fordultak. Eközben a javuló növekedési kilátások miatt a háztartások banki termékek iránti kereslete megnőtt.

A válság előtti időszakban – függetlenül az időközben jelentősen átalakult terméknálattól – gyenge volt a bankok közötti *áralapú verseny*.⁶ Bár a lokális bankok a hite-

⁶ A kilencvenes évek végének meghatározó lakossági terméke az áruhitel volt, de jelentős áttörésről ekkor még nem beszélhettünk. Az új évezred kezdetén a háztartásoknak nyújtott legfontosabb hiteltípus a forintalapú, állami-

lek esetén magasabb, a betétek esetén pedig alacsonyabb kamatokat alkalmaztak, mint a külföldi versenytársaik, a bankrendszer egészére oligopolisztikus árazás volt jellemző (Várhegyi [2003], Horváth–Krekó–Naszódi [2006], Horváth–Molnár–Nagy [2007]). A bankok viselkedésében szerepet játszhatott a magyar lakosság gyenge árérzékenysége (Horváth–Molnár–Nagy [2007]), így az új ügyfél megszerzésben nem az ár szerepe volt a legfontosabb tényező. A bankok üzletpolitikája arra épült, hogy nagyobb költség- vagy kockázatvállalás árán több ügyfelet tudtak szerezni, mint kedvezőbb árak alkalmazásával. Mindezt igazolja, hogy a lakossági hiteltermékek kamatfelárai az egyre erősödő verseny ellenére az időszak egészében magas maradt, mintegy kétszerese volt az eurózóna átlagos lakossági hitelkamatréseinek, amit a kockázati különbségek nem indokoltak (3. ábra).

3. ábra
Tipikus hitelek kamatfelárai

Megjegyzés: a hazai lakossági jelzáloghitelek teljesíteldij-mutatójából (thm) kivontuk a 3 hónapos CHF Libort, míg az eurózóna lakáshitelkamataiból kivontuk a 3 hónapos Euribort.

Forrás: MNB.

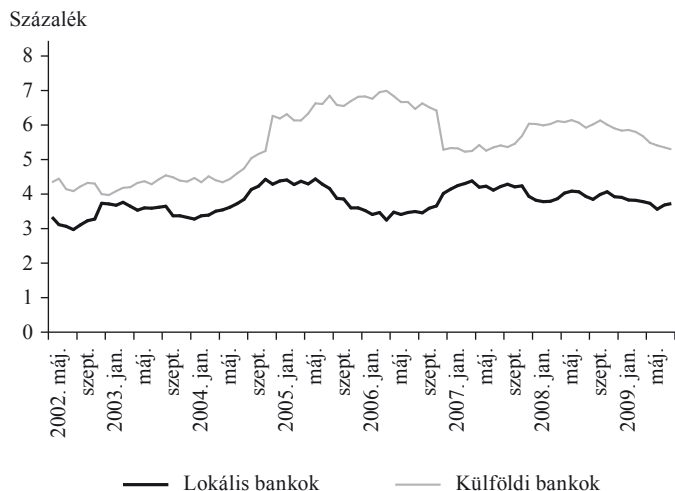
A verseny terepe így megváltozott. A verseny első szakaszában az értékesítési csatornák bővítése került előtérbe – jelentősen megnőtt a bankok marketingtevékenysége, hálózata és létszáma, és ezzel párhuzamosan emelkedtek a bővülést fedező költségek. Ebben a *költségalapú* versenyben jelentős különbség figyelhető meg a lokális és a külföldi bankok között. A lokális bankoknak a külföldi bankokhoz képest versenyelőnye származott az erős lakossági ügyfélkapcsolatokból, a kiterjedt fiókhálózatból és a jelzálogbankok alapításából. A jelzálogbankok a saját csoporton belüli vagy más külföldi bankokat refinanszírozták. Ennek a versenyelőnynek köszönhetően a lokális bankok nem vettek részt a

lag támogatott lakáshitel volt. A lakáshitel kamatát és a bankok kamatrését azonban nem a piaci mechanizmusok alakították, hanem a támogatás mértéke befolyásolta. A támogatott hiteleket 2003-tól a devizaalapú hitelek váltották fel, azonban a verseny itt sem szorította le jelentősen a kamatréseket, azaz az áralapú verseny elmaradt.

„fiókosodási” versenyben, változatlan alkalmazotti létszámmal, hálózati egységgel működtek. Bár a marketingköltségek ebben a csoportban is jelentősen emelkedtek, ám ezek – a külföldi bankokkal összehasonlítva – a működési költségén belül lényegesen kisebb részt képviseltek (4. ábra). A kevésbé erős költségalapú verseny ellenére a kezdeti jelentős piaci pozíciónak köszönhetően a lokális bankok megőrizték vezető szerepüket az állam által támogatott forinthitelek versenyében.

4. ábra

A banki marketingköltségek teljes működési költségekhez viszonyított aránya

Forrás: MNB.

A külföldi bankok ezzel szemben erős költségalapú versenybe kezdtek. Jelentősen emelkedtek a marketingkiadások, növelték a fiókok és a bankjegykiadó automaták számát, és a foglalkoztatottak létszáma is megnőtt (5. ábra). A verseny élesedésével a külföldi bankok számottevő piaci részesedést szereztek a jelzáloghitelkezésben, azonban nem sikerült a lokális bankok piacvezető szerepét megtörni.⁷

A forintalapú lakáshitelek állami támogatása 2003-ban jelentős szűkült. A lakossági ügyfelekért folytatott verseny a forintalapú jelzáloghitel-konstrukció értékesítésének viszszaeséséért folytatott verseny a forintalapú jelzáloghitel-konstrukció értékesítésének viszszaeséséért folytatott verseny a forintalapú jelzáloghitel-konstrukció értékesítésének viszszaeséséért folytatott verseny miatt így új irányt vett. A költségalapú verseny mellett kialakult a kockázat-alapú verseny. A kockázat-alapú verseny az egyre kockázatosabb termékek és ügyfelek bevonását jelentette. Ennek első jele a devizahitelek megjelenése volt.⁸

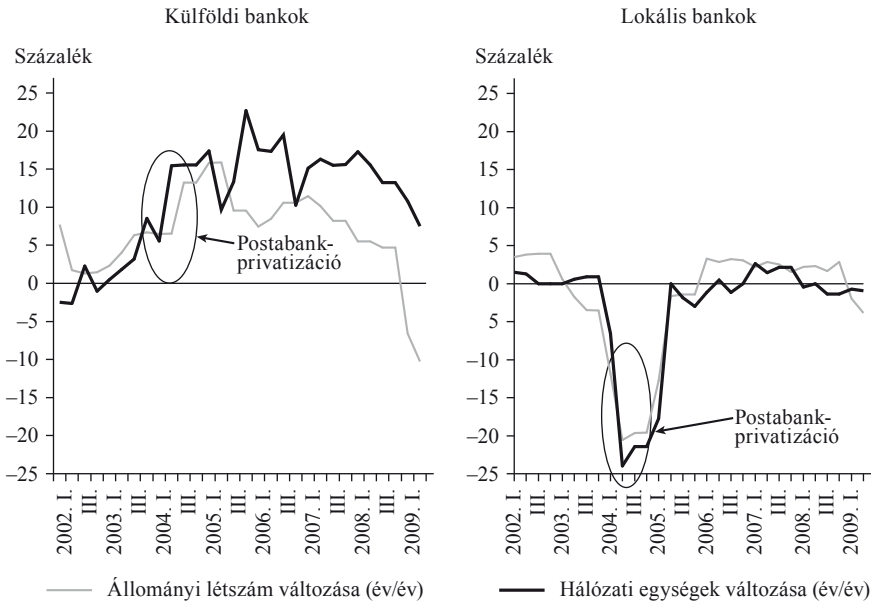
A devizahitelek elsőként 2001-ben a pénzügyi vállalkozások körében – főként gépjárművásárlás-finanszírozásra – jelentek meg. A devizaalapú gépjárműhitelek elsősorban a külföldi tulajdonú bankok pénzügyi vállalataiban nyertek tért. 2001 és 2004 között a pénzügyi vállalatok finanszírozásának a tulajdonos bankok mérlegfőösszeghez viszonyított aránya megháromszorozódott. A külföldi bankok esetében 2005-ban az aránya elérte a

⁷ A fiókszám növelésével a külföldi bankok természetesen a hitelértékesítés mellett a betéti piacra is be akartak törni. Bár ezen a piacon voltak a legnagyobb belépési költségek, itt volt a verseny a legkisebb, és ebből adódóan a kamatrétek itt voltak a legnagyobbak (Móré-Nagy [2004]).

⁸ A devizahitelzés további okairól részletesebben lásd Bethlendi és szerzőtársai [2005].

5. ábra

A dolgozói létszám és a fiókok számának éves változása

Forrás: MNB.

mérlegfőösszeg 11 százalékát, és a banki mérlegekben a lakossági hitel-robbanás hatására végbement jelentős átrendeződés ellenére még a válság előtt is 8 százalék körüli szinten mozgott (6. ábra).

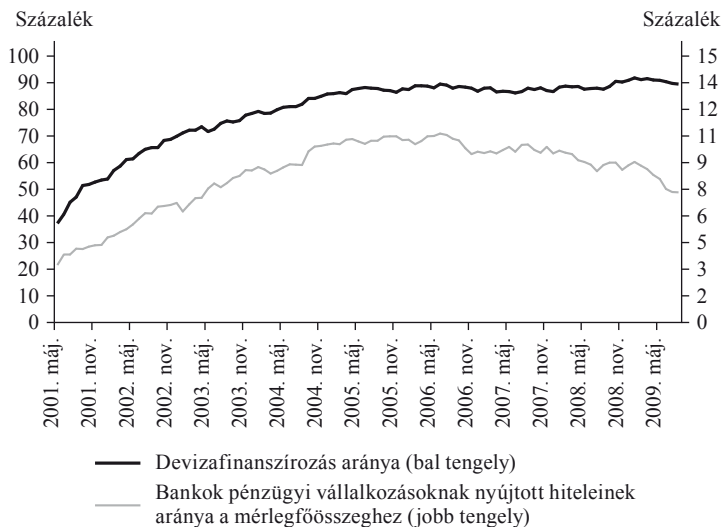
A devizaalapú hitelezés népszerűsége nem maradt pusztán a gépjármű-hitelezés sajátja. Az állam által támogatott, forintalapú lakáshitelek visszaszorulásával, 2004 elejétől a fölös kapacitás kihasználásának igényével az ingatlanal fedezett – eleinte főleg lakáscélú, később inkább szabad felhasználású – hiteleknél is dominánssá vált a devizaalapú, azon belül is a svájcifrank-alapú finanszírozás. A válság kitöréséig ez maradt a bankok fő hitelterméke.

A devizaalapú gépjármű és a devizaalapú jelzáloghitelek esetén a külföldi bankok voltak a kezdeményezők (*leader*), a lokális bankok pedig a követők (*follower*). A lakossági jelzálog-finanszírozásban a külföldi bankok körében már 2004 elején megkezdődött a devizahitelek arányának emelkedése, a lokális bankok esetében ezt a folyamatot csak 2005 elejétől lehetett megfigyelni (7. ábra). A kockázatalapú verseny egyik utolsó fejezeteként, már a válság árnyékában új termékként jelent meg a jenalapú hitel. Míg a svájcifrank-alapú, fedezett hiteleknél egyértelműen a külföldi tulajdonú bankok voltak az úttörők, ebben az esetben lokális „kezdeményezést” láthattunk. A jenhitelek gyorsan váltak népszerűvé az árfolyamkockázatra teljesen érzéketlen háztartások körében, hiszen még a svájcifrank-alapú hiteleknél is alacsonyabb törlesztőrészlet mellett lehetett hozzájutni.

A devizaalapú hitelezés elterjedése mellett számos más tényező utalt a kockázatalapú verseny erősödésére. A bankok folyamatosan lazították a hitelezési feltételeket és standardokat. A korábban igen konzervatív fedezeti követelmények folyamatosan lazultak, és a hitelek egyre nagyobb arányában alkalmazták a bankok magas hitel/fedezet (*loan to value*, *LTV*) arányt (MNB [2007], [2008a], [2008b]). Míg 2004 végén a bankrendszeri átlagos hitel/fedezet aránya a lakáshitelek esetében még csak 50 százalék volt, 2008 végére már

6. ábra

A „külföldi” bankok pénzügyi vállalkozások számára nyújtott hiteleinek alakulása

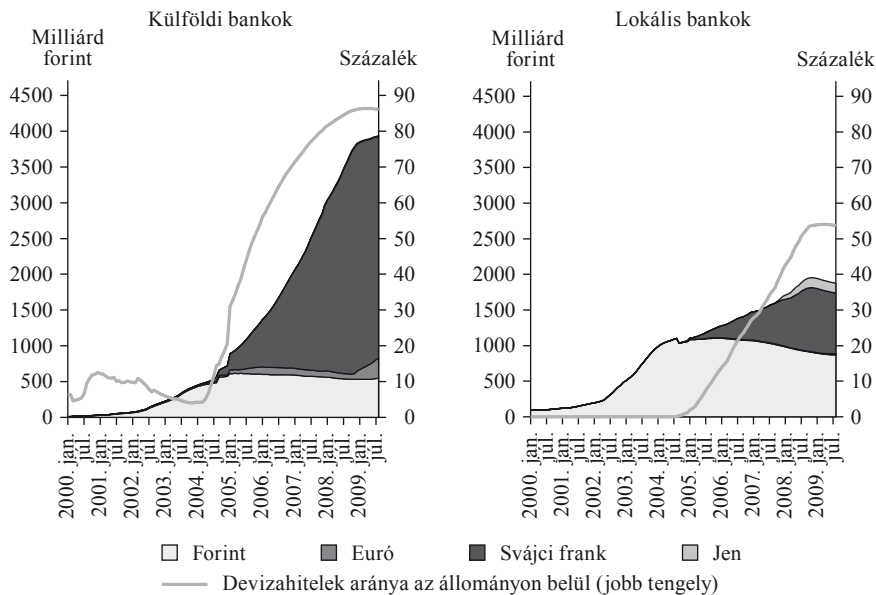

Megjegyzés: az ábrán a hitelintézetek által pénzügyi vállalkozásoknak nyújtott hitelek mérlegfőösszegegen belüli aránya, illetve ennek a hitelállománynak a devizális szerkezete látható.

Forrás: MNB.

7. ábra

Az ingatlanl fedezett háztartási hitelek devizális szerkezete

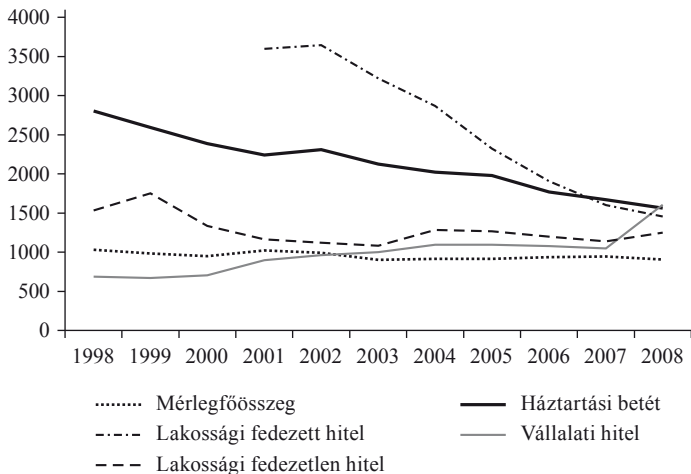
Forrás: MNB.

megközelítette a 70 százalékot. Több bankban jelentősen megnövekedett a törlesztőrészlet/jövedelem (*payment to income, PTI*) arány (2004 és 2008 között 8,4 százalékról 12,1 százalékra nőtt a háztartások törlesztési terhe a rendelkezésre álló jövedelem arányában). Végül a bankok főként 2007–2008-ban egyre nagyobb mértékben támaszkodtak az ügynökökre, a fiókokkal szemben sokkal hatékonyabbnak tűnő értékesítési csatornára. A 2007-ben folyósított jelzáloghiteleknek már több mint 50 százalékát ügynökön keresztül értékésítették. Bár az ügynökök jelentősen javították a banki termékek elérhetőségét, az általuk értékesített hitelek esetében a késedelmes ügyletek aránya szignifikánsan (két-háromszor) magasabb volt, mint a fióki értékesítés esetében (MNB [2008b]).

Az eddig tárgyalt *költség- és kockázatalapú verseny* átalakította a piac struktúráját. A lokális bankok jelentős fölénye a lakossági piacon mérséklődött, miközben a külföldi bankok egyre nagyobb teret nyertek. Az elmúlt tíz évben a lakossági termékeknél a koncentráció leggyorsabban a lakossági betétek és jelzáloghitelek esetében esett. 2008-ban a jelzáloghitelek Herfindahl–Hirschman-indexe (HHI) már csak kismértékben haladta meg a vállalati hitelpiacot jellemző értéket (8. ábra). Ennek ellenére elmondható, hogy a lokális bankoknak sikerült megszilárdítaniuk vezető piaci pozíciójukat, hiszen piaci részesedésük a lakossági termékek esetén még mindig meghaladja a 30 százalékot.

8. ábra

A Herfindahl–Hirschman-indexek alakulása a magyar bankrendszerben

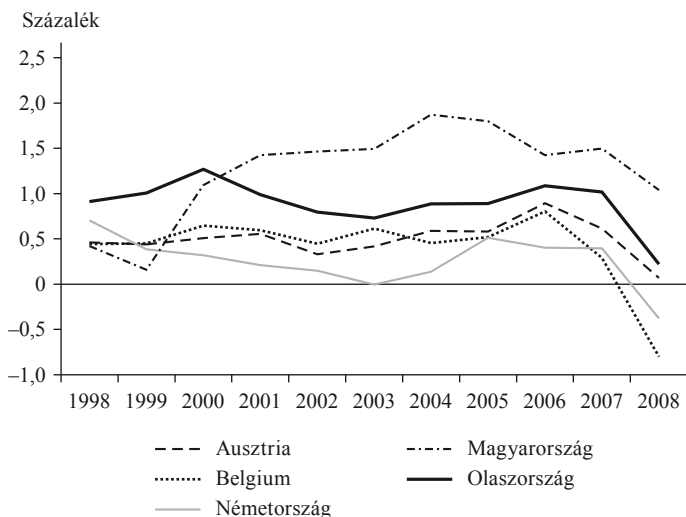
Megjegyzés: a lakossági fedezett hitelek esetén a piac 2001. évi kialakulását tekintjük kiindulópontnak.
Forrás: MNB.

A magas kamatrés következménye – magas jövedelmezőség, erős tőkehelyzet

Az ügyfelekért folytatott nem ár jellegű verseny és a gazdaság növekedéséből adódó hitelexpanzió következtében a magyar bankrendszer profitabilitása nemcsak a régióban, hanem egész Európában kiemelkedő volt az elmúlt tíz évben. A külföldi bankok nemcsak haszonélvezőivé váltak a magas jövedelmezőségnek, hanem hozzá is járultak a gazdaság fellendüléséhez és a még magasabb jövedelmezőség kialakulásához. A magyar bankrendszer profitabilitása 50, de sok esetben 100 százalékkal haladta meg az anyabankok országának teljesítményét (9. ábra).

9. ábra

A magyarországi külföldi bankok és az anyabankok országainak eszközarányos jövedelmezősége (ROA)

Forrás: OECD, MNB.

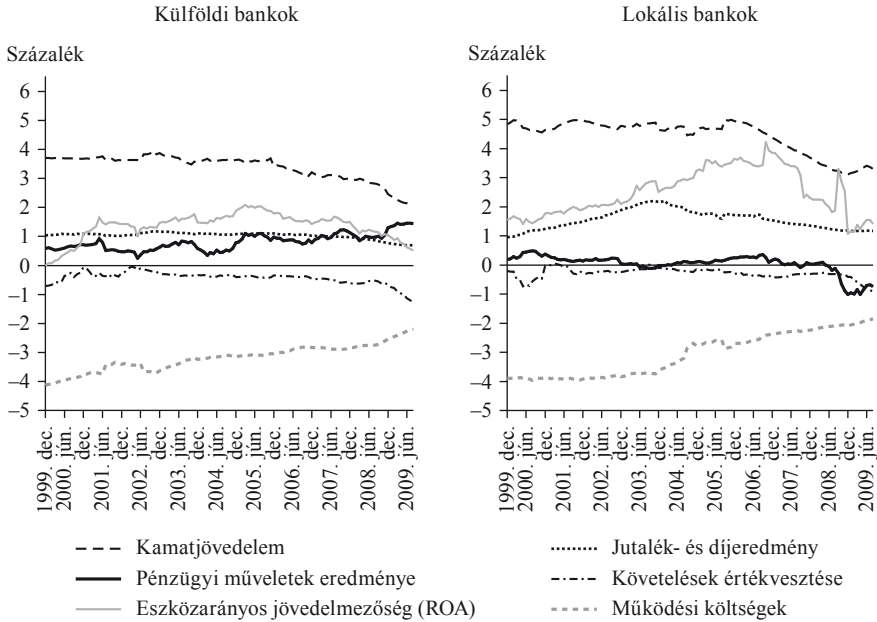
Magyarország és Nyugat-Európa bankrendszerének jövedelmezősége nemcsak szintjében, de összetételében is különbözik. A nyugat-európai bankrendszerben a jövedelem fő forrását a nem kamatjellegű bevételek jelentik. Ettől eltérően a magyar bankrendszer jövedelmének legfontosabb forrása a magas kamatrés, illetve ebből származó magas kamatjövedelem. A bankrendszer hatékonysága és a pénzügyi műveletek eredménye alacsonyabb, a portfólió kockázatosága, illetve az ebből származó hitelezési veszteségek magasabbak, mint az eurózónabeli bankcsoportokban.

Az elmúlt tíz évben a lokális bankok tőkearányos (ROE) és eszközarányos (ROA) jövedelmezősége közel kétszerese volt a külföldi bankokénak (10. ábra). Ezek a bankrendszer profitabilitásának tendenciáját jellemző mutatók a külföldi bankok esetében 2004 végén tetőztek, majd fokozatosan csökkentek. A lokális bankok profitabilitásában a tetőzés csak 2005 végén következett be (nagyon magas szinten), majd onnan meredek csökkenésnek indult. A lokális bankok – amelyek profitelőnye főként az örökölt, nagyon széles lakossági ügyfélbázison alapult az 1990-es évek végétől – folyamatosan túlszárnyalták a külföldi versenytársak teljesítményét. Az ügyfelek hitel- és betétoldali alacsony kamatérzékenysége miatt a lokális bankok magasabb felárai és díjbevételei képesek voltak fenntartani a külföldi szereplőknél jóval magasabb kamat- és jutalékjövedelmet. A magas jutalék- és díjbevételek a magas számlavezetési és pénzforgalmi díjaknak is köszönhetőek. Az ebből származó bevételbeli különbséget csak kismértékben csökkentette az, hogy a külföldi szereplők pénzügyi műveleteinek eredményei az aktívabb treasury és letétkezelői tevékenység miatt mindvégig magasabb volt, mint a lokális bankoké.

A költségek közül a külföldi és lokális bankok értékvesztése közel hasonló mértékű volt az elmúlt időszakban. Ez egyrészt a lokális bankok jobb minőségű portfóliójának köszönhető, másrészt az értékvesztéssel való fedezettségük szignifikánsan magasabb, mint a külföldi tulajdonú bankoké, azaz a jobb portfólióra magasabb értékvesztést számoltak el. A háztartási hitelek esetében például a lokális bankok értékvesztéssel való fedezettsége meghaladta a 40 százalékot, míg a külföldi bankok esetében ez az érték 2009 októberében 30 százalék volt.

10. ábra

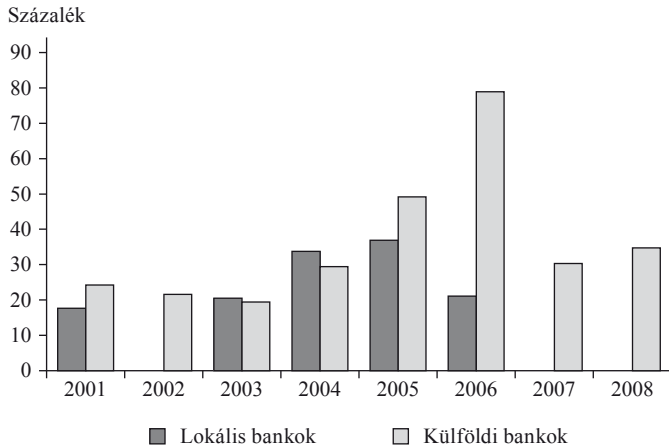
Egyes eredménytétel aránya a teljes eszközállományhoz képest

Forrás: MNB.

11. ábra

Osztalékkifizetési ráta

Forrás: MNB.

A működési költségek alakulásában azonban jelentős változás következett be az elmúlt tíz évben. Míg 2003-ig a külföldi bankok működési költsége alacsonyabb volt a lokális bankokénál, addig ez a tendencia 2004-től megfordult, ami a versenyképesség megváltozására vezethető vissza. A külföldi bankok térnyerésével versenypozíciójuk javítása érdekében a

lokális bankoknak egyre többet kellett költeniük az új technológiákra és a megfelelő szakembergárdára. Ez nagyban hozzájárult a külföldi és lokális bankok versenyképessége közötti konvergenciához. Később azonban a külföldi bankok költségei emelkedtek, mivel a lokális bankok a piaci pozíciók megszilárdításával széles fiókhálózatuk miatt már versenyképesebbnek bizonyultak a lakossági termékek értékesítésében. A külföldi bankok költségvetését jelentősen megterhelte a fiókok és bankjegykiadó automaták hálózatának bővítése.

A Magyarországon realizált profit 30-40 százalékát a külföldi bankok repatriálták, így növelték a banksoport eredményét. A profit másik részét (60-70 százalékát) újra befektették (11. ábra), ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a leánybankok teljesíthették a tőke megfelelési előírásokat, valamint megőrizhették növekedési képességüket és magas szintű profitabilitásukat. A lokális bankok szintén magas tőke megfelelési mutatóinak fő forrása ugyancsak a belső tőkeakkumuláció volt, a profit újrabefektetési rátája a vizsgált időszakban 70-80 százalék körül alakult.

A magas jövedelmezőség fenntartásának ára – a likviditási és hitelkockázatok felépülése

Magyarország GDP-arányos nettó külföldi adósságállománya több mint megnégyesződött az elmúlt tíz évben. Részben a költségvetés rendszeres túlköltekezése, részben a magánszektor jelentős eladósodása miatt az ország nettó külföldi finanszírozási igénye évről évre jelentős volt. A külföldi forrásokat legnagyobb részben a pénzügyi közvetítőrendszeren keresztül vonták be. A külföldi forrásbevonásból a bankrendszer elsősorban a magánszektor hitelfelvételét finanszírozta. A költségvetés állampapír-kibocsátásának finanszírozása meghatározóan a külföldiek közvetlen eszközvásárlása révén valósult meg, így a bankrendszeren keresztüli finanszírozásnak csak kisebb szerep jutott.

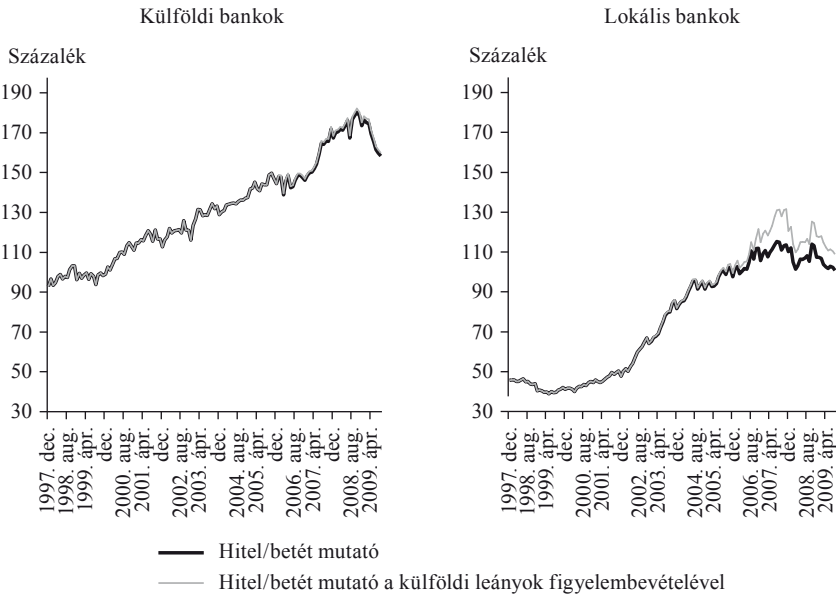
A globális pénzpiacokat ebben a periódusban likviditáshiány, olcsó és könnyen megszerzhető forráskínálat jellemezte. A befektetéseken realizált hozamok ugyanakkor a válságot megelőző években jelentősen csökkentek, elindult a hozamvadászat, és növekedett a kockázatéhség. Ennek egyik formája volt a bankok kelet-közép-európai terjeszkedése részben tőkebefektetések, részben a helyi leánybankok aktív refinanszírozása formájában. Mindez lényegében azt jelentette, hogy az elmúlt években a világ különböző régióiból az európai anyabankok által a tőkepiacokon keresztül bevont megtakarítások finanszírozták Magyarországon a felzárkózást, valamint az erős, nem ár jellegű verseny által kiváltott gyors hitel növekedést.

A finanszírozási kockázatok növekedését jól jelzi, hogy míg a háztartások banki hitelállománya 2004 és 2008 között közel háromszorosára duzzadt, banki betétek e periódusban alig több, mint 40 százalékkal nőttek. Hasonló képet kapunk, ha nem pusztán a háztartásokat vizsgáljuk: a magánszektor hitelállománya ugyanebben az időszakban megduplázódott, a betétek esetében a növekmény azonban csak 50 százalékos volt. Ennek következtében a bankrendszerben a külföldi bankok hitel/betét mutatója már 2000-ben meghaladta a 100 százalékot, és a hitelezés felfutásával meredeken emelkedett, 2008 végén 180 százalékos szinten tetőzve (12. ábra). A forrásbevonás 60-70 százaléka az anyabankoz kapcsolódott, míg 30-40 százalék a tőkepiacon keresztül történt. Számos banksoport esetében központosították a forrásbevonást, mivel az anyabankok méretükből adódóan és jobb kockázati besorolásuk (*credit rating*) miatt kedvezőbb feltételek mellett juthatnak forrásokhoz.

A lokális bankok hitel/betét mutatója az 1990-es évek végén még igen alacsony, 50 százalék alatti volt. Ebben a banksoportban koncentrált a hazai lakosság megtakarításainak 54 százaléka, így egészen 2004-ig képesek voltak a meglévő, stabil lakossági betétekből finanszírozni a vállalati hitelek, majd 2000-től a pénzügyi vállalatokon keresztül a gépjárműhitelek, valamint a lakossági jelzáloghitelek expanzióját. A hazai megtakarítások növe-

12. ábra

A hitel/betét mutató alakulása (2009. augusztus 31-ei árfolyamon)

Forrás: MNB.

kedése azonban nem tudott lépést tartani hitelek növekedésével. Időközben a legnagyobb lokális bank az évezred elejétől regionális terjeszkedésbe kezdett. 2004-től a lokális bankok is növekvő külföldi forrásbevonásra szorultak. Ekkor már a hitel/betét arány is 100 százalék fölé került, ami tovább növekedve, 2008 végén 130 százalék körül tetőzött. A lokális bankok hitel/betét mutatója a külföldi leányoknak nyújtott források nélkül azonban 2008-ban is csak kevéssel haladta meg a 100 százalékot (2008 decemberében 110 százalék volt).

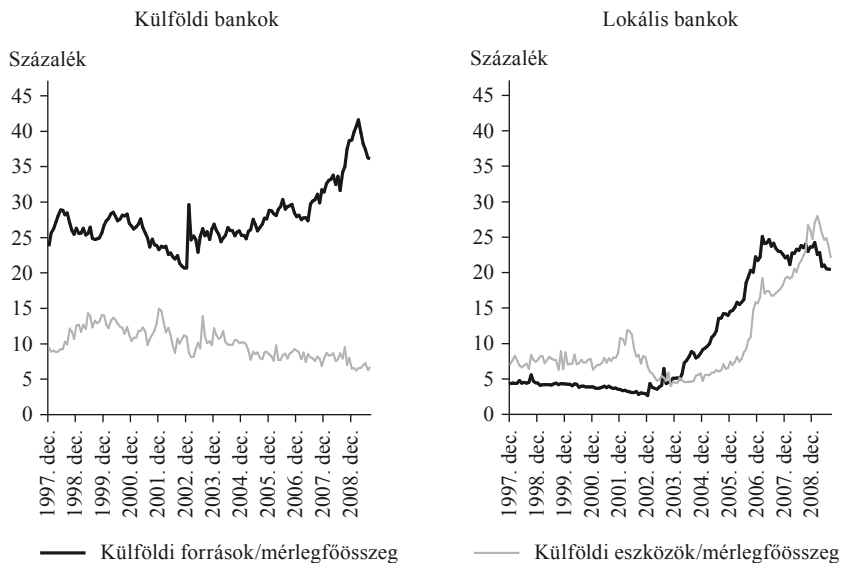
A bankrendszer finanszírozási likviditásában a devizacsere-ügyletek (*FX-swapok*) is jelentős szerepet játszanak (13. ábra), mivel a forintalapú megtakarítások egy része is devizahiteleket finanszíroz, és a mérlegen belüli nettó nyitott árfolyam-pozíciót a bankrendszer mérlegen kívül zárja. 2003–2007 között a külföldi bankok devizák közötti csereügyleteinek mérlegfőösszeghez viszonyított aránya 5-10 százalék között alakult, míg a lokális bankok esetében ez az arány nem érte el az 5 százalékot sem, mivel a lokális bankok egészen 2007 őszéig nem forintlikviditásuk felhasználásával devizák közötti csereügylettel jutottak devizához, hanem olcsó és hosszabb futamidejű külföldi forrásbevonás által (14. ábra).

Végül nemcsak a finanszírozási kockázat, de az eszközoldali likviditási kockázat mértéke is emelkedett (15. ábra). A hitelexpanzió következtében a hazai bankrendszerben folyamatosan csökkent a likvid eszközök állománya. Ez különösen a lokális bankok esetében volt szembetűnő, ahol a likvid eszköz mérlegfőösszeghez viszonyított aránya közel 50 százalékról 5 százalékra csökkent 2001 és 2007 között.

A likviditási kockázatok már a 2008. évi válságot megelőzően nyilvánvalóvá váltak. A 2007. augusztusi nemzetközi pénzügyi turbulencia következtében az olcsó, hosszabb lejáratú külföldi források folyamatosan eltűntek a piacról, a devizaalapú hosszú lejáratú hitelek finanszírozásában – likvid eszközök felhasználásával – egyre inkább a rövid lejáratú pénzügyi devizacsere-ügyletek játszották a meghatározó szerepet.

13. ábra

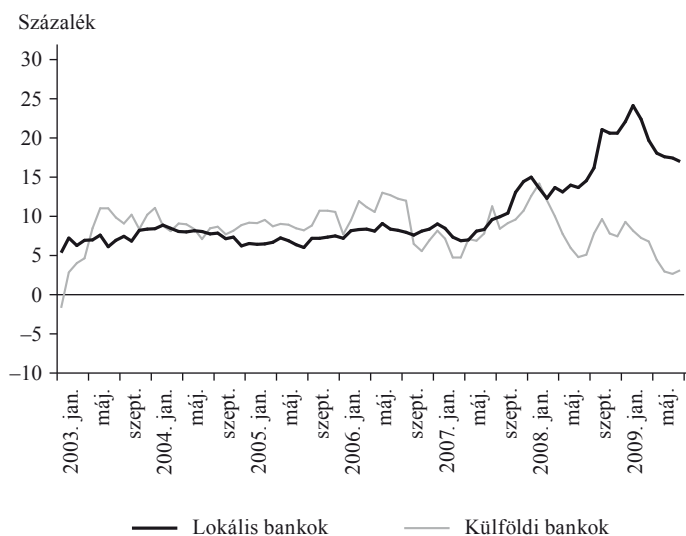
A külföldi eszközök, valamint a külföldi források aránya a mérlegfőösszegekben belül

Forrás: MNB.

14. ábra

A devizacsere-ügyletek mérlegfőösszeg-arányos állományának alakulása

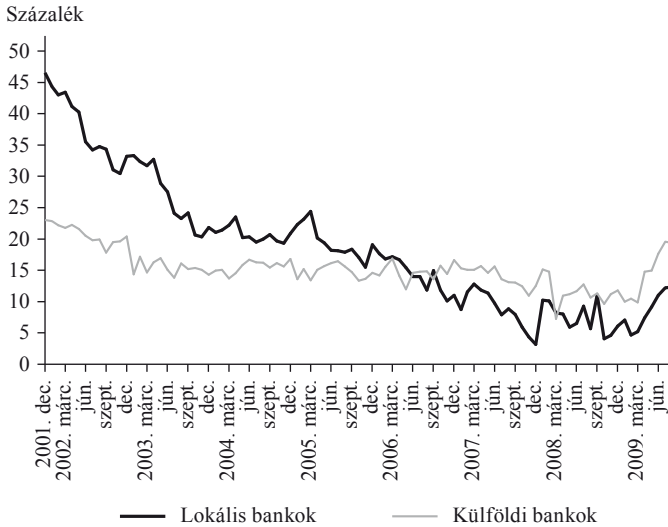

Forrás: MNB.

A piaci pozíció folyamatos növelését célul kitűző nem ár alapú verseny tehát erősen növelte a likviditási kockázatokat. Egyrészt a nemzetközi összehasonlításban is magas hitel/betét arány következtében a bankrendszer nagymértékben rászorult a külföldi forrásokra. A külföldi bankközi források pedig tipikusan rövid lejáratúak, és a lakossági betéteknél

15. ábra

A likvid eszközök arányának alakulása a teljes eszközállományon belül

Forrás: MNB.

kevésbé stabil finanszírozási formák. Mindez magas megújítási kockázatot jelent (*maturity mismatch*). Emellett a megújítási kockázat tekintetében ugyancsak fontos kockázati tényező a devizacsere-ügyletekre való erőteljes ráutaltság. A külföldi bankközi piacok és a devizacsere-piac zavarai esetén likviditási feszültség léphet fel. Sőt, ha egy bank nem képes megújítani devizacsere-ügyleteit, akkor az azonnali (*spot*) piacon kell hozzájutni a szükséges devizához, ami jelentős árfolyamváltozáshoz és a mérleg szerinti nettó nyitott pozíció kinyílásához vezethet [mérlegben belüli árfolyam-eltérés (*currency mismatch*)].

Bár a lokális bankok hitel/betét mutatója jócskán alulmúlta a külföldi bankokét, megújítási kockázatuk mégis magasabbnak tekinthető. Egyrészt a külföldi bankok külső forrásaiban belül magas volt az anyabanki források szerepe, ami a tulajdonosok hosszú távú elkötelezettsége miatt stabilizáló hatású. Ezzel a stabil finanszírozási háttérrel a lokális bankok nem rendelkeztek. Másrészt a válság kitörésekor már a lokális bankoknak volt magasabb a devizacsere-piaci kitétségük. Végül pedig a likvid eszközeik alacsony állománya szintén növelte a lokális bankok likviditási kockázatait.

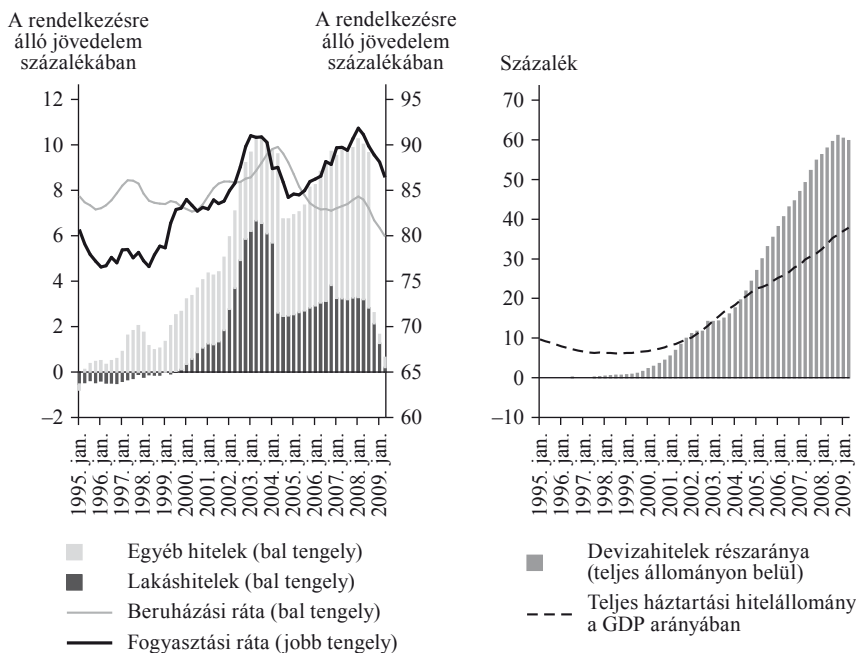
A bankok válságot megelőző kockázatalapú versenye következtében nemcsak likviditási, de *jelentős hitelkockázatok* is kialakultak, elsősorban a lakossági piacon.

Az elmúlt években a lakosság eladósodottságához, a lakossági piac tökeszerkezeti zavarainak (*capital mismatch*) (IMF [2003]) kialakulásához nagyban hozzájárult, hogy a devizahitelt felvevő lakosság laza hitelfeltételekkel és viszonylag stabilnak tűnő (a meglévő árfolyamkockázatot elleplező) árfolyammal szembesült. Túlzott eladósodásra utal, hogy 2008-ban a magyar lakosság törlesztési terhe a rendelkezésre álló jövedelmének 13 százaléka volt, míg a fogyasztási ráta 90 százalék felett alakult (16. ábra). Mindkét érték meghaladta az eurózóna átlagát, miközben a lakossági hitelek GDP-hez mért aránya (40 százalék) jóval alatta maradt. A lakossági jövedelmek csökkenése és az alacsonyabb lakossági megtakarítási ráta következtében kialakuló magas eladósodottság azonban egyértelmű hitelkockázatot jelez.

A másik veszély az „áttérhelt árfolyamkockázat”, a lakossági piacon tapasztalható árfolyam-eltérés (*currency mismatch*) által kiváltott hitelkockázat. Míg 2004-ben a háztartási

16. ábra

A lakossági hitelezés kapcsolata a háztartásokat jellemző főbb reálgazdasági aggregátumokkal, valamint a lakosság hitelállományának alakulása

Forrás: MNB.

szektornak nem volt nettó nyitott árfolyam-pozíciója, 2008 végére a GDP-arányos nettó nyitott árfolyam-pozíciója elérte a 20 százalékot. A magas nyitott pozíció miatt egy jelentősebb árfolyamgyengülés számottevően rontja a kereskedelmi bankok portfólióját, így az ügyfelek árfolyamkockázata gyorsan a bankok hitelkockázatává alakulhat.

Mind a külföldi és mind a lokális bankok hitelkockázatai jelentős mértékűre növekedtek az elmúlt évtizedben. A lokális bankok hitelkockázatainak szintje azonban relatíve kisebb, amire abból lehet következtetni, hogy a lokális bankok hiteleinek kisebb hányadában fordul elő a 90 napon túli nemfizetés.⁹

Külföldi és lokális bankok alkalmazkodása a válság idején

A magyar bankrendszer – mint láttuk – kiugróan magas profitszintet generált az elmúlt években. A magas jövedelmezőség fenntartásának ára a kockázatalapú verseny miatti egyre nagyobb hitelkockázat és a növekedés finanszírozása miatti egyre nagyobb likviditási kockázat vállalása volt. A pénzügyi és ezt követő gazdasági válság következtében ezek a kockázatok realizálódtak, és nyilvánvalóvá vált, hogy a korábbi magas jövedelmezőség hosszú távon nem fenntartható.

⁹ A hitelezési kockázatokat nyilvánvalóan növeli a lokális bankok regionális terjeszkedése. Jelen tanulmányban azonban legfőképp a bankok hazai működésére koncentráltunk, hiszen csoportszinten a Magyarországon jelen lévő külföldi bankokkal kapcsolatban is más képet látunk.

A válság kirobbanását követő periódus két jól elhatárolható időszakra bontható: az első szakaszban (2008 utolsó negyedéve) a likviditási, a második szakaszban (2009-2010) a hitelkockázatok realizálódtak.

Noha Magyarországon már 2007 augusztusától, a nemzetközi pénzügyi válság kibontakozásától növekedni kezdtek a finanszírozási költségek, és egyre nehezebben lehetett hosszú lejáratú forrásokhoz jutni, de likviditási válságról csak a Lehman Brothers bukását követő időszakban – azaz a 2008. októbertől kezdve – beszélhetünk. Az állam és a magánszektor jelentős eladósodottsága miatt a pénzügyi válság – a finanszírozási lehetőségek drasztikus beszűkülése miatt – fizetésimérleg-válsággal fenyegette Magyarországot. Az ország külföldi finanszírozási források iránti jelentős igénye és az ebből adódó nagyfokú sérülékenysége következtében a válság hatásaként az árfolyam jelentősen leértékelődött, és a kulcsfontosságú pénzügyi piacok (főként az állampapír-, a devizacsere- és a bankközi piacok) kiszáradtak.

A likviditási válság elhárítására számos lépés történt. Az árfolyamtámadás kivédésére a jegybank 300 bázisponttal emelte az alapkamatot, miközben számos likviditást bővítő és piacépítő lépésről határozott: működtette a devizacsere-piacot, forintban és euróban egyaránt ellátta a végső hitelező szerepét, bővítette az elfogadható fedezetek körét, forint- és devizahitel-tendereket hirdetett, csökkentette a kötelező tartalék rátáját, folyamatosan biztosította a pénzpiacok működőképességét. Hogy finanszírozhassa magát, és csökkenő devizatartalékait feltölthesse, a magyar állam három hét alatt megállapodásra jutott a Nemzetközi Valutaalappal és az Európai Unióval egy összesen 20 milliárd eurós hitelcsomagról. Mindez nagyban hozzájárult a külföldi befektetők bizalmának javulásához.

A válság második hullámában, 2009 márciusában nem az ország, hanem a régióspecifikus problémák előtérbe kerülése okozta azt, hogy a külföldi befektetők eszközeiket igyekeztek minél gyorsabban eladni. A régió gazdaságainak jelentős zsugorodása, a devizahitelezés magas aránya miatt a bankrendszer hitelezési veszteségei meredeken emelkedtek, ami növelte a pénzügyi instabilitás veszélyét. A bankrendszerek állapota körüli bizonytalanság miatt számos országában az árfolyam jelentős mértékben leértékelődött, míg a balti országokban megnőtt a valutatanács, illetve a fix árfolyamrendszer feladásának esélye. Mindez nemcsak a külföldiek, de a helyi lakosság bizalomvesztésével is együtt járt, ami a bankrendszerből történő gyors, átmeneti betétkiáramlásban nyilvánult meg. A középkelet-európai országokkal szembeni bizalom a globális gazdasági kilátások javulásával, a régió államai sikeres devizakötvény-kibocsátásainak és a bankrendszerek várakozásoknál jobb teljesítményének következtében tért vissza.

2009 áprilisa és decembere¹⁰ között a régióval és így a Magyarországgal szembeni bizalom is fokozatosan javult, a hitelmulasztási csereügyletek (*credit default swap, CDS*) felárai jelentősen csökkentek, a pénzpiacok stabilizálódtak. A bankrendszer számára a legfontosabb kihívást a folyamatos mérlegbeli alkalmazkodás és a romló makrogazdasági környezet miatti hitelezési veszteségek elnyelése jelenti.

Likviditás – válságban

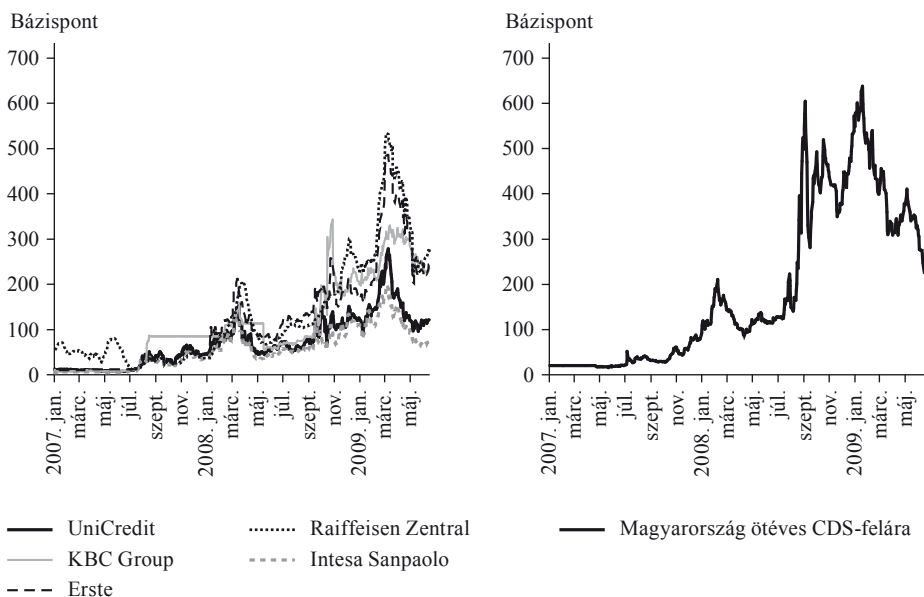
A Lehman Brothers bukását követő időszakban a befektetők szinte teljesen kivonultak a kockázatosnak ítélt piacokról. A nemzetközi pénzpiaci turbulencia és az ország jelentős külső finanszírozási igénye miatti nagyfokú sérülékenység következtében Ma-

¹⁰ Ez utóbbi dátum a jelen kézirat leadásának időpontja, s semmiképpen sem kívánjuk azt sugallani, hogy a „válság véget ért”, sem azt, hogy „újabb nagy megrázkódtatás várható”. Mindössze annyit szeretnénk érzékeltetni, hogy a mindenkori pénzügyi piaci helyzet rendkívül törékeny. Ezért fogalmazunk óvatosan.

gyarországon a CDS-felárak és állampapírhozamok jelentősen emelkedtek (17. ábra). A kulcsfontosságú hazai piacok kiszáradtak. A bankközi, a devizacsere- és az állampapírpiacok működése jelentős zavarokat mutatott. Az állam mellett a bankrendszer finanszírozhatósága is veszélybe került. A legfontosabb likviditási probléma az volt, hogy a magas devizakövetelés-állománnyal rendelkező magyar bankrendszer hogyan juthat elegendő devizalikviditáshoz. Ekkor már nem az ár, hanem a mennyiség számított – mert az alacsonyra, gyakran nullára állított bankközi limitek mellett a jegyzett áraknak nem volt jelentősége.

17. ábra

Néhány Magyarországon fontos szerepet játszó külföldi bank, illetve Magyarország öt éves CDS-felára

Forrás: Bloomberg, Reuters, Thomson Datastream.

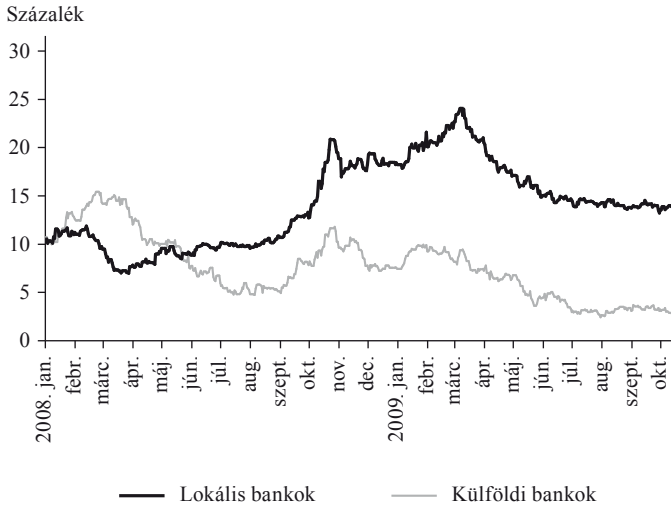
A probléma megoldásában jelentős szerepet játszott a nemzetközi pénzügyi csomag, a jegybank pénzügyi likviditásbővítő intézkedései és a külföldi anyabankok intervenciója.

A lokális bankok anyabank hiányában jobban rászorultak a jegybanki és állami mentőövekre. Egyrészt a devizacsere-ügyletek jelentős állományának (18. ábra) görgetése a piac kiszáradása és a partnerlimitek szűkülése miatt nehézségekbe ütközött. Másrészt a devizacsere-ügyletek növekvő állományának görgetése egyre nagyobb forintlikviditást igényelt, amit a bankközi piac likviditásának eltűnése szinte lehetetlenné tett. Emiatt a szükséges devizalikviditást a lokális bankok csak a jegybank révén tudták megszerezni technikailag oly módon, hogy a jegybank által nyújtott forintlikviditást a jegybanki devizacsere-ügylet segítségével devizalikviditássá alakították.

A külföldi bankok devizalikviditási helyzete is nagymértékben romlott, ennek kezelésében viszont az anyabankok jelentős szerepet vállaltak (19. ábra). A devizalikviditást biztosító piacok beszűkülésével a külföldi bankok Magyarországon működő leánybankjai egyre többször fordultak anyaintézményeikhez a szükséges forrásért. Az anyabankok 2008 utolsó negyedévében közel hárommilliárd euróval növelték leánybankjaik finanszírozását annak érdekében, hogy ellenállóbbá váljanak a likviditási válsággal szemben. A

18. ábra

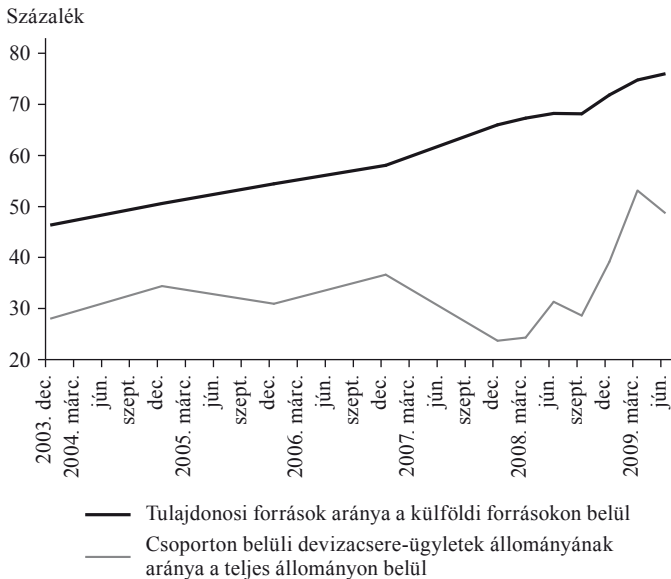
A devizacsere-ügyletek állományának napi alakulása a mérlegfőösszeg arányában

Forrás: MNB.

19. ábra

Az anyabanki források arányának alakulása

Forrás: MNB.

devizacsere-ügyletek piacán is egyre meghatározóbb lett az anyabankok szerepe a devizalikviditás biztosításában.

A likviditási válság oldódásához a bankok gyors és nagymértékű alkalmazkodása is hozzájárult. A pénzügyi válság és a gazdasági recesszió kialakulása következtében a reál-

szféra csökkentette eladósodottságát, így a bankrendszer tőkeáttétele, pontosabban hitel/betét rátája is csökkent. A likviditási válság azonban felgyorsította a tőkeáttétel leépítésének nagyságát és sebességét. Maguk a bankok is felismerték, hogy fenntarthatatlan a korábbi hitelexpanzió, így a kockázatalapú verseny időszaka lezárult. Kezdetben a likviditási megfontolások, később a portfólióromlás miatt a kockázatvállalási kedv drasztikusan csökkent, ami megmutatkozott a gyenge hitelezési hajlandóságban is. A hitel/betét mutató és a külföldi forrásokra, valamint a devizacsere-piacra való ráutaltság csökkentése elsődleges cél lett, ami visszafogta a bankok hitelezési aktivitását, és ezáltal a bankrendszer működése prociklikussá vált. Bár a háztartási hitelek kibocsátása is jelentősen visszaesett, elsősorban a vállalati hitelezésben láthattunk komoly alkalmazkodást. Egyrészt, mivel a vállalati hitelek futamideje rövidebb, így az alkalmazkodás a gyorsabban lejáró hitelszegmensben érvényesülhet először. Másrészt, a vállalati hitelek esetén a profitrés alacsonyabb, mint a háztartási hitelek esetében. Végül a vállalati hiteleket összehasonlítva a lakossági jelzáloghitelekkel, az előbbieket a magasabb kockázati súlyok miatt jobban terhelik a tőkét.

Az alkalmazkodás részeként a piaci verseny eszközoldalról a forrásoldalra került át. 2008 végétől szinte az összes jelentős hazai bank a deviza- és forintalapú betétek erőteljes gyűjtésébe kezdett. A bankrendszer a kiélezett betéti versennyel növelte a megtakarítási hajlandóságot, de emellett jelentős forrást vont el más megtakarítási formáktól, elsősorban a befektetési jegyekről és készpénzalapú megtakarítástól. Másrészt, az állam 2009 első félévében nagyrészt az IMF-hitelből refinanszírozta a lejáró forint állampapírokat. A felszabaduló likviditás (a tulajdonosok korábban államkötvényekben tartott pénze) betét formájában ugyancsak a bankrendszerbe áramlott. Összességében mind az eszköz-, mind a forrásoldal hozzájárult a hitel/betét mutató csökkenéséhez, de a betéti oldal egyértelműen erőteljesebben.

A lokális bankok alkalmazkodása eltért a külföldiekétől. A kezdeti jóval alacsonyabb szintnek köszönhetően a lokális bankok hitel/betét mutatója abszolút értékben kevésbé csökkent, mint külföldi társaiké, a csökkenés szerkezete is eltérő volt. Az alkalmazkodás legnagyobb részét a beáramló betéteknek – azon belül is vállalati és egyéb (főként pénzpiaci alapoktól származó) – köszönheti ez a bankcsoport. A lokális bankok esetében a vállalati hitelállomány egyáltalán nem, a háztartási hitelállomány kismértékben csökkent.

A mérlegalkalmazkodás sebességét és összetételét illetően a két bankcsoport esetében komoly eltérések mutatkoznak. A külföldi tulajdonú bankok hiteloldalon elsősorban a vállalati hitelezésben csökkentették aktivitásukat. A lakossági betétekért folyó verseny a hiteloldali alkalmazkodásnál is nagyobb mértékben járult hozzá a hitel/betét mutató javulásához. A verseny eredményeként a külföldi bankok növelték részesedésüket a háztartási betéteken belül, így tovább szűkült a lokális bankok piaci részesedése.

A hitel/betét arány csökkenésével párhuzamosan a magyar bankrendszer külföldi forrásokra való ráutaltsága 2009-ben fokozatosan mérséklődött. A külföldi bankok esetében miközben csökkent a külföldi források volumene, nőtt az anyabanki források részaránya. A lokális bankok anyabank hiányában a megújítandó külföldi forrásokat állami hitellel helyettesítették.

A likviditási válsághoz való alkalmazkodás nem csak a hitel/betét mutatót csökkentette. Mivel a hitel és betét oldalon az alkalmazkodás főként a devizaalapú termékek esetében valósult meg, ezért a bankok mérlegen belüli nyitott devizapozíciója, így a devizacsere-piacra való ráutaltsága is csökkent. A devizacsere-ügyletek állományának csökkenése főként a lokális bankoknál volt látványos. 2009 végére – nem kis részben a sikeres jegybanki beavatkozás eredményeként – stabilizálódott a magyar devizacsere-piac, így a likviditási feszültség oldódásával párhuzamosan a különböző valutanevek közötti átjárhatóság is fokozatosan javult.

A további lehetséges sokkok kivédésére mind a külföldi, mind a lokális bankok megfelelő nagyságú likviditási tartalékokat képeztek. A likvid eszközök mérlegfőösszeghez viszonyított aránya megnőtt, 2009 második felére már mindkét csoport esetében meghaladta a 10 százalékot, sőt a külföldi bankok esetében megközelítette a 20 százalékot is.

A likviditási, illetve finanszírozási kockázatok csökkentése mind makrogazdasági, mind pénzügyi stabilitási szempontból kiemelten fontos volt. A bankok likviditási feszültségek miatti túlzott mértékű alkalmazkodása azonban kockázatot jelentett. A likviditási kockázatok megvalósulásakor a kormány, a jegybank és az anyabankok együttműködése mérsékelte a túlzottan gyors alkalmazkodást, így sikerült elkerülni/mérsékelni a pénzügyi akcelerátor beindulását, és a recesszió a szükségesnél nagyobb mélyülését.

Fizetőképesség a középpontban

2009 elejére a likviditási feszültségek oldódni látszódtak a globális pénzügyi rendszerben, miközben az alkalmazkodási folyamat következtében mély gazdasági recesszióval szembesült a világ. Magyarország nagyfokú kereskedelmi integrációja miatt „importálta” a fejlett országok recesszióját, a gazdaság visszaesése azonban más országokénál nagyobb mértékű volt az előzőekben már említett kényszerű és gyors alkalmazkodás, valamennyi szereplő tőkeáttételének csökkentése miatt.

A radikálisan megváltozott pénzügyi és makrogazdasági környezetben számos korábban hitelképes vállalat hirtelen nem jutott forráshoz, ráadásul a legfontosabb felvevő piacaik szűkülése miatt a termékeik iránti kereslet is csökkent. A vállalati hitelportfólió így mindkét bankszempontban jelentős romlásnak indult. A külföldi tulajdonú és a lokális bankok portfóliója relatív értelemben hasonló mértékben gyengült, de a szintbeli eltérések nagymértékűek voltak. Míg a lokális bankok esetében a 90 napnál régebben lejárt vállalati hitelek állománya 3 százalék körüli, addig a külföldi bankok esetében ez a szám közel 8 százalék volt 2009 első félévének végén.

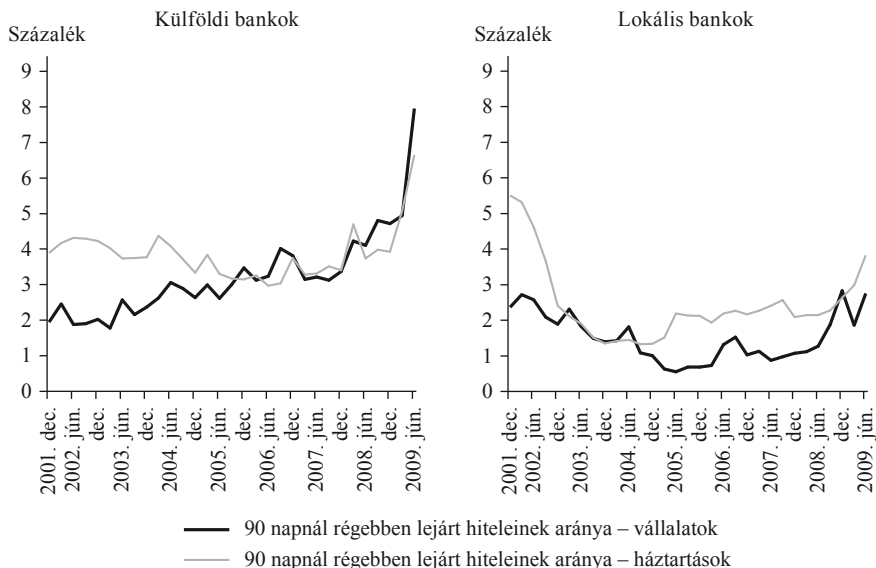
A háztartási hitel-portfólió ugyancsak gyors romlásnak indult 2009-ben. A nem vagy kevésbé teljesítő hitelek aránya először 2009 márciusában ugrott meg. A hitelkamatok emelkedése és a nagymértékű leértékelődés következtében az árfolyamkockázattal szemben semmilyen fedezettel nem rendelkező háztartások egyre kevésbé voltak képesek törleszteni hiteleiket (20. ábra). A pénzügyi piacok stabilizálódását követően a portfólió minőségét a vállalatok munkapiaci alkalmazkodása miatti reálbércsökkenés és munkanélküliség-növekedés rontotta. A portfólióromlásban a két bankszempont közötti eltérés szignifikáns, amit csak részben magyaráz, hogy a lokális bankszempont a lejárt hiteleinek jelentős részét értékesíti saját követeléskezelő pénzügyi vállalkozása részére.

Az eltérés egyik összetevője az, hogy a lokális bankok háztartási hitel-portfóliójának hitel/fedezet (*loan to value, LTV*) aránya alacsonyabb: 2009-ben a lokális bankok átlagos hitel/fedezet aránya 65 százalék alatti volt, míg a külföldi bankok esetében az átlagos ráta meghaladta a 70 százalékot (21. ábra). A másik tényező a lokális bankok kisebb aktivitása a szabad felhasználású jelzálogpiacon: míg az összes háztartási ingatlannal fedezett hitel esetében a lokális bankok birtokolják a piac harmadát, a szabad felhasználású jelzáloghitelek esetében kevesebb mint 20 százalék a részesedésük.

A válság rontotta a bankrendszer jövedelmezőségét, ami főként a hitelezés lassulásában, a magasabb finanszírozási költségek miatti szűkülő kamatrésekben, valamint a romló hitelportfólió miatti hitelezési veszteségekben, valamint az elmaradt kamatbevételekben nyilvánult meg. A válság hatása már a 2008. évi jövedelmezőségben megmutatkozott, hiszen főképp az utolsó negyedévben megugró értékvesztés miatt a bankrendszer teljesítménye elmaradt a korábbiaktól. Ennek ellenére nemzetközi összehasonlításban kimondottan jó

20. ábra

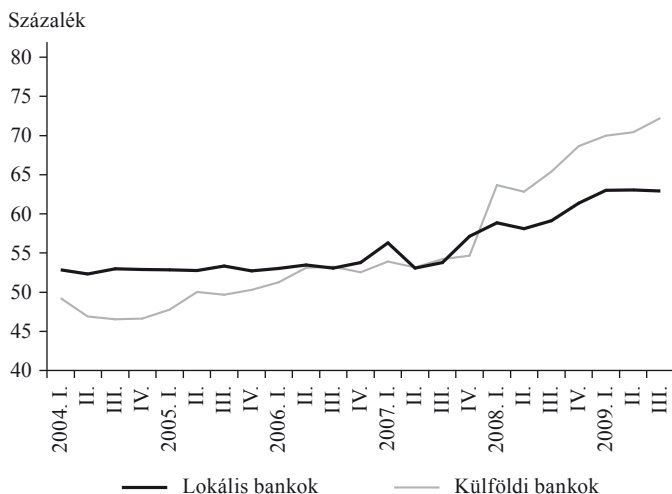
A vállalatok és a háztartások 90 napnál régebben lejárt hiteleinek aránya az állományon belül

Forrás: MNB.

21. ábra

A lakáshitel-állomány átlagos hitel/fedezet arányának (LTV) alakulása

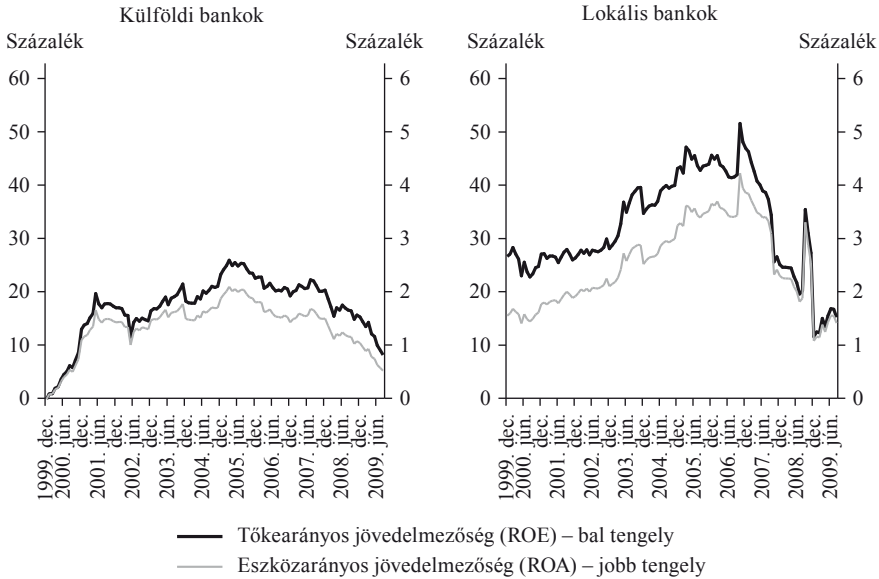

Forrás: MNB.

eredménnyel zártak mind a lokális, mind a külföldi tulajdonú pénzüzetek. A külföldi leánybankok összességében jelentősen felülmúlták az anyabankok országainak bankrendszeri teljesítményét, hiszen míg 2008 Nyugat-Európában nullszaldós vagy veszteséges volt, Magyarországon a bankok továbbra is jelentős pozitív profitokat könyveltek el (22. ábra).

22. ábra

Jövedelmezőségi mutatók alakulása (12 havi gördülő eredmény)

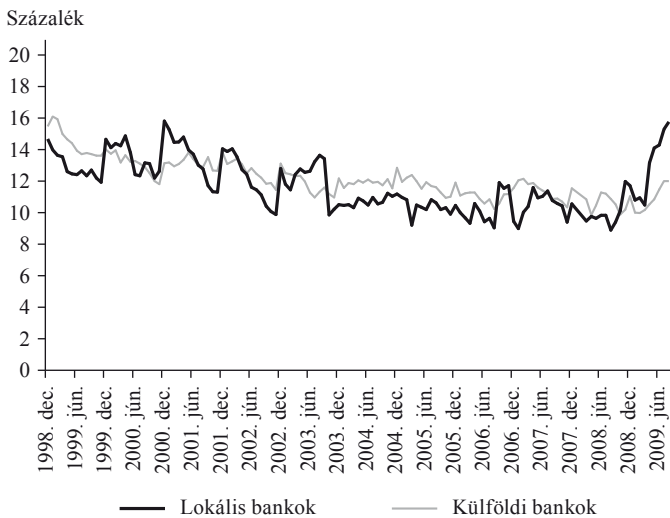

Megjegyzés: a lokális bankok esetében látható nagy elmozdulás (például 2006-ban vagy 2008-ban) egyszeri eseményeknek tudható be.

Forrás: MNB.

23. ábra

A tőke megfelelési mutató alakulása

Forrás: MNB.

Nem egy esetben a külföldi bankcsoportok teljes profitját a közép-kelet-európai régióbeli leánybankok adták.

A válság következtében várt veszteségek miatt mindenhol, így a magyar bankrendszer esetében is központi kérdés lett az egyes intézmények tőkehelyzete. A tőkemegfelelési mutató a magyar bankszektor egészében nemcsak magas volt, hanem a 2008. évi nyereség részleges visszaforgatása, valamint a kényszerű alkalmazkodás miatt csökkenő kockázattal súlyozott mérlegfőösszeg (RWA) kisebbé válása következtében még javult is a válság idején. A javulást főként a lokális bankok esetében lehetett megfigyelni, ami nagyrészt a tőzsdei jelenlétüknek és ebből adódóan a befektetők magasabb tőkemegfelelési elvárásának volt köszönhető (23. ábra).

Következtetések

A bankok jövedelmezősége Magyarországon a 2008. évi válságot megelőzően kiugróan magas volt. Ennek legfontosabb forrásai a gyors hitelnövekedés és a széles kamatrések voltak. A gyors hitelnövekedés egyrészt a lakosság pozitív jövedelmi várakozásai miatt növekvő hitelkeresletnek, másrészt a banki oldalról megnyilvánuló erős hitelkínálati nyomásnak volt a következménye. A banki verseny élesedett, ami azonban nem váltott ki árcsökkenést. A költségalapú verseny növekvő reklámkiadásokban és hálózatépítésben nyilvánult meg, a kockázatalapú verseny pedig az egyre kockázatosabb termékek értékesítésében és egyre kockázatosabb ügyfelek kiszolgálásában öltött testet. A széles kamatrések éppen a gyenge árverseny miatt tudtak hosszú időn keresztül fennmaradni.

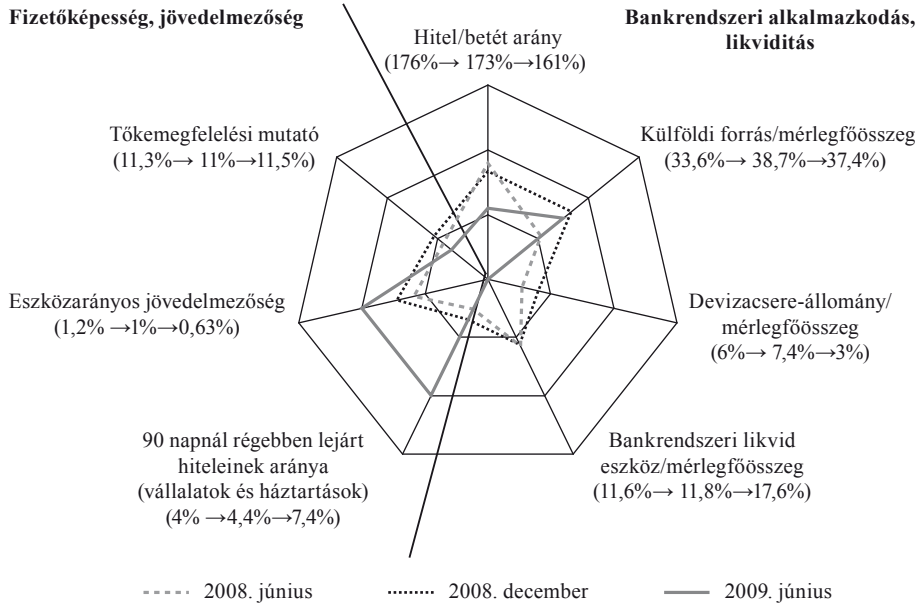
Mindebből következően a magas jövedelmezőség fenntarthatóságának az egyre jelentősebb kockázatok vállalása lett az ára. A gyors hitelnövekedés jelentősen növelte a finanszírozási kockázatokat, ami a magas hitel/betét arányban, a külföldi forrásokra és az devizacsere-ügyletekre való nagyfokú ráutaltságban nyilvánult meg. A bankok hitelkockázatai emellett a lakosság nagyfokú eladósodottsága és a növekvő árfolyamkiettség miatt is növekedtek. Mind a külföldi, mind a lokális bankok jelentős likviditási és hitelkockázatokat vállaltak, ezen belül a lokális bankok likviditási, a külföldi bankok hitelkockázata volt a magasabb.

A 2008. októberi válságot követően ezek a kockázatok bekövetkeztek. A likviditási válság miatt a bankok átmenetileg ugyan, de jelentős külső segítségre szorultak. Ezt a lokális bankok esetén a jegybank és az állam, míg a külföldi bankok esetében az anyabankok nyújtották. A finanszírozási kockázatok beteljesülése valamennyi bankot alkalmazkodásra, az aktivitás visszafogására kényszerített. A gazdaság jelentős visszaesésével – amit főként a hazai magánszektor és bankrendszer alkalmazkodása erősített fel – a hitelkockázatok is megvalósultak, emelkedni kezdtek a hitelezési veszteségek – a külföldi bankoké gyorsabban, a lokális bankoké lassabban (24. és 25. ábra).

A válság nyilvánvalóvá tette, hogy minél magasabb a kockázatok szintje, a bankrendszer annál magasabb reálgazdasági költségek árán képes csak alkalmazkodni a sokkhoz. A magyar bankrendszert jelentős likviditási és hitelkockázatok mellett érte a 2008. évi pénzügyi válság, ezért a hazai bankok prociklikus viselkedéssel reagáltak a megváltozott pénzügyi és makrogazdasági környezetre. Mindez az ugyancsak prociklikus fiskális és monetáris politika mellett hozzájárult ahhoz, hogy 2009-ben régiós összehasonlításban a magyar gazdaság egy mélyebb recesszióba került. Annak érdekében, hogy a bankok prociklus viselkedését, valamint azt, hogy még egyszer olyan kockázatok forrásává váljanak, amelyek egy külső sokk negatív hatásait felerősítik, el lehessen kerülni vagy mérsékelni lehessen, ezeket a kockázatokat csökkenteni kell, és meg kell akadályozni új típusú kockázatok fellépését.

24. ábra

A külföldi bankok főbb kockázati mutatói

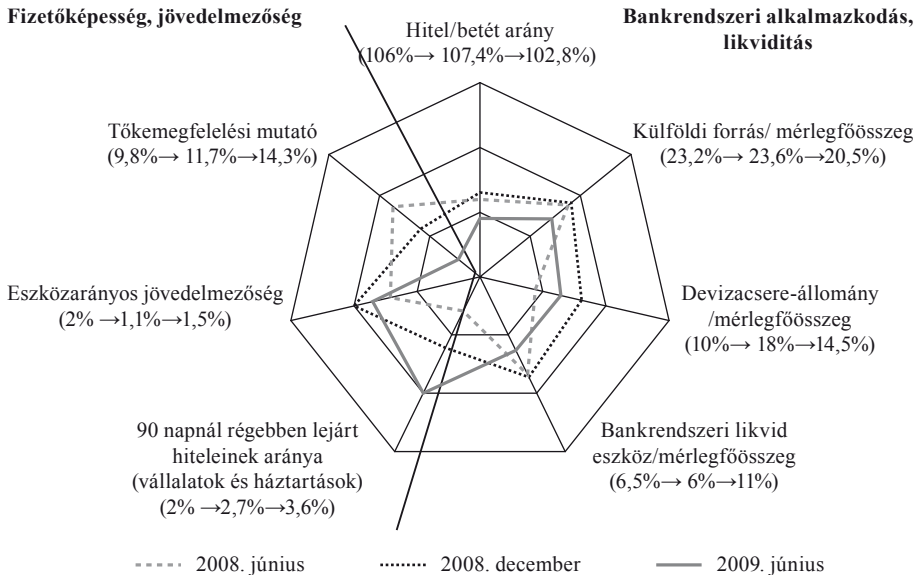

Megjegyzés: a háló közepétől egyre távolabbi értékek a kockázatok növekedését mutatják.

Forrás: MNB.

25. ábra

A lokális bankok főbb kockázati mutatói

Megjegyzés: a háló közepétől egyre távolabbi értékek a kockázatok növekedését mutatják.

Forrás: MNB.

Hivatkozások

- ÁBEL ISTVÁN–SZAKADÁT LÁSZLÓ [1997]: A bankrendszer alakulása Magyarországon 1987–1996 között. *Közgazdasági Szemle*, 44. évf. 7–8. sz. 635–652. o.
- BANAI ÁDÁM–KIRÁLY JÚLIA–VÁRHEGYI ÉVA [2009]: A Special Aspect of the Past 20 years: Dominance of Foreign Bank in Merging Europe with Special Regards to Hungary. A CICM 2009. szeptember 16–18-i londoni, 20 Years of Transition in Central and Eastern Europe: Money, Banking and Financial Markets című konferenciáján tartott előadás. Az előadás szövege megjelenés előtt áll: <http://services.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=2052&context=eot&z=1260557057>.
- BETHLENDI ANDRÁS–CZETI TAMÁS–KREKÓ JUDIT–NAGY MÁRTON–PALOTAI DÁNIEL [2005]: A magán-szektor devizahitelezésének mozgatórugói. MNB Háttér tanulmány, 2.
- HORVÁTH CSILLA–KREKÓ JUDIT–NASZÓDI ANNA [2006]: Is There a Bank Lending Channel in Hungary? Evidence from Bank Panel Data. MNB Working Paper, 7.
- HORVÁTH CSILLA–MOLNÁR JÓZSEF–NAGY MÁRTON [2007]: A Structural Empirical Analysis of Retail Banking Competition: the Case of Hungary. MNB Working Paper, 1.
- IMF [2003]: The Balance Sheet Approach and its Applications at the Fund. <http://www.imf.org/external/np/pdr/bal/2003/eng/063003.htm>.
- KIRÁLY JÚLIA [2008]: Likviditás válságban. Lehman előtt – Lehman után. *Hitelintézeti Szemle*, 7. évf. 6. sz. 598–611. o.
- KIRÁLY JÚLIA–MÉRŐ KATALIN–SZÁZ JÁNOS [2007]: Vállalatvezetési problémák a korai magyar bankrendszerben. *Hitelintézeti Szemle*, 6. évf. 1. sz. 21–43. o.
- KIRÁLY JÚLIA–NAGY MÁRTON–SZABÓ VIKTOR E. [2008]: Contagion and the Beginning of the Crisis – Pre-Lehman Period. MNB Occasional Paper, 76.
- MNB [2004–2009]: Hitelezési felmérés. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, http://www.mnb.hu/engine.aspx?page=mnbhu_hitelezesi_felmeres.
- MÉRŐ KATALIN–VALENTINYI ENDRÉSZ MARIANNA [2003]: The Role of Foreign Banks in Five Central and Eastern European Countries. MNB Working Papers, 10.
- MÓRÉ CSABA–NAGY MÁRTON [2004]: Competition in the Hungarian Banking Market. MNB Working Paper, 9.
- MNB [2007]: Jelentés a pénzügyi stabilitásról. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, 2007. április, http://www.mnb.hu/Engine.aspx?page=mnbhu_stabil&ContentID=9554.
- MNB [2008a]: Jelentés a pénzügyi stabilitásról. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, 2008. április, http://www.mnb.hu/Engine.aspx?page=mnbhu_stabil&ContentID=12306.
- MNB [2008b]: Jelentés a pénzügyi stabilitásról. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, 2008. október, http://www.mnb.hu/Engine.aspx?page=mnbhu_stabil&ContentID=11578.
- SZABÁRY GYÖRGY [2001]: Banking Sector Reform in Hungary: Lessons Learned, Current Trends and Prospects. MNB Working Papers, 5.
- VÁRHEGYI ÉVA [1998]: A magyar banktulajdonosi szerkezet sajátos vonásai. *Közgazdasági Szemle*, 45. évf. 10. sz. 906–922. o.
- VÁRHEGYI ÉVA [2002]: Bankvilág Magyarországon. Helikon, Budapest.
- VÁRHEGYI ÉVA [2003]: Bankverseny Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 50. évf. 12. sz. 1027–1048. o.
- VÁRHEGYI ÉVA [2008]: Sebezhetőség és hitelexpanzió a mai válság fényében. Antal László könyvének érvényessége. *Hitelintézeti Szemle*, 7. évf. 6. sz. 656–664. o.